

(Aralık / December 2023) Sayı 7 | e-ISSN: 2980-2407

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

A Sociological Analysis on the Functions of Religious Groups in Turkish Society and the Reasons for Their Preference

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim AKKUŞ

<https://orcid.org/0000-0001-7600-0013>

h.i.akkus@gmail.com

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi | <https://ror.org/04xk0dc21>

Dr. Öğr. Üyesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi, Burdur, Türkiye

Asst. Prof., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Sociology of Religion, Burdur, Türkiye

Atıf | Cites As

Akkuş, Halil İbrahim. "Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz". *Burdur İlahiyat Dergisi* 7 (Aralık 2023), 76-94.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1362465>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 18 Eylül/September 2023
Kabul Tarihi/Accepted	: 5 Kasım/November 2023
Yayın Tarihi/Published	: 28 Aralık/December 2023

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Halil İbrahim AKKUŞ.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

A Sociological Analysis on the Functions of Religious Groups in Turkish Society and The Reasons for Their Preference

Abstract

Religious groups, which have existed as a social reality in the socio-religious lives of societies throughout human history, appear as important sociological phenomena that somehow continue their existence in modern times. Based on the fact that structures, institutions, phenomena and systems that continue to function in human and social life can maintain their continuity, we can state that the impact of the individual and social functions of religious groups is of great importance in maintaining their existence and being preferred. It is seen that the functions of religious groups, to which individuals gravitate towards different expectations, are not limited to the religious field only in today's Türkiye, as in the historical process, but they carry out activities in many areas.

First of all, it would be appropriate to state that religious groups have the feature of opposing the main religious group and that they function as a protest movement and a new solution against some aspects of the current religious understanding, interpretation and practice. For some individuals, one of the most important functions of religious groups is to provide them with the intensity of religious feeling that they lack in the main religious group and to ensure that their religious lives are more disciplined.

On the other hand, the rapid social change experienced in Türkiye after 1950, in the face of factors such as unhealthy urbanization, rapid population growth, unplanned urbanization, unemployment, cultural and political instability, and identity crisis, which cause individuals to feel fear, anxiety and insecurity, especially in metropolises, people have turned to religious groups that they see as a safe haven. For some individuals who are becoming increasingly lonely in crowds, religious groups have become tools that will help them and support them when they are in trouble and alleviate their anxiety. In our country, religious groups, especially the congregations of modern times, have functioned as safe havens and solution centers with their cooperation and solidarity activities, and their visibility has increased in all areas of life.

Religious groups, have socially important functions as important economic formations by opening institutions such as schools, dormitories and hospitals. It is seen that the activities of these groups towards media and tourism have increased on the grounds that they will mediate religious services. Almost every group has media outlets such as magazines, newspapers, publishing houses, TV channels, websites and has a travel agencies.

Although religious groups have some positive functions in the social structure, their negative functions should also be mentioned. First of all, religious groups do not allow critical thinking by expecting unconditional obedience from their followers. This situation can lead to the formation of passive and satellite personalities of group members. Again, the understanding of unconditional obedience to the group or group leader may create troublesome situations in terms of state and social security. On the other hand, they can use the power they have in employment areas only for the benefit of their own group members, which creates satisfaction for the followers but damages the sense of justice in society.

As a result, the visibility and sphere of influence of religious groups increases day by day, and they continue their existence on the social ground, sometimes with positive and sometimes negative functions. When it comes to an important factor such as religion that affects individuals' attitudes and behaviors, the knowledge, religious education and practices produced in the name of religion are of great importance. In this context, we can state that the control of the information produced and transmitted through religious groups, as well as the auditability and control of the economic and social activities of these groups, stands out as a problematic area. This situation is of much greater importance, especially for a country like Türkiye, which has strategic importance in terms of geography, politics and religion.

Keywords: Religious Groups, Congregation, Religious Orientation, Function, Turkish Society.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

Öz

İnsanlık tarihinde toplumların sosyo-dini hayatlarında sosyal bir gerçeklik olarak varlık bulan dini gruplar, modern dönemlerde de varlığını bir şekilde sürdüren önemli sosyolojik olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan ve toplum hayatında işlevi devam eden yapı, kurum, olgu ve sistemlerin devamlılığını koruyabileceği gerçekliğinden hareketle, dini grupların varlıklarını sürdürmede ve tercih edilmelerinde, bireysel ve toplumsal açıdan sahip oldukları işlevlerin etkisinin büyük önem taşıdığını ifade edebiliriz. Bireylerin farklı beklentilerle yönelim gösterdikleri dini grupların, tarihsel süreçte olduğu gibi günümüz Türkiye'sinde de fonksiyonlarının yalnızca dini alanla sınırlı kalmadığı, birçok alanda faaliyet yürüttükleri görülmektedir.

Öncelikle dini grupların, ana dini gruba yönelik bir itiraz niteliği taşımakta olduklarını ve mevcut dini anlayışın bazı yönlerine, yorumlama ve uygulama şekillerine karşı bir protesto hareketi ve yeni bir çözüm yolu olarak işlev gördüklerini ifade etmek yerinde olacaktır. Bazı bireyler açısından dini grupların en önemli işlevlerinden birisi, ana dini grupta yoksunluğunu hissettikleri dini duygu yoğunluğunu elde etmeleri ve dini hayatlarının daha disipline olmasını sağlamalarıdır.

Diğer taraftan Türkiye'de 1950 sonrası yaşanan hızlı sosyal değişme, özellikle metropollerde çarpık kentleşme, hızlı nüfus artışı, işsizlik, kültürel ve siyasal istikrarsızlık, kimlik krizi gibi bireylerin korku, endişe ve güvensizlik hislerine kapılmalarına sebep olan faktörler karşısında kişiler güvenli liman olarak gördükleri dini gruplara yönelmişlerdir. Kalabalıklar içerisinde

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

yalnızlaşan bazı bireyler için dini gruplar, başlarına sıkıntı geldiğinde yardım ve destekleriyle yanı başlarında olacak, kaygılarını hafifleten araçlar olmuştur. Ülkemizde dini gruplar, özellikle modern dönemlerin cemaatleri, ortaya koydukları yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleriyle birer güvenli liman ve çözüm merkezi olarak işlev görmüşler ve bu grupların görünürlükleri yaşamın her alanında günden güne artmıştır.

Dini gruplar açtıkları okullar, yurtlar, hastaneler vs. ile önemli birer iktisadi oluşumlar olarak toplumsal açıdan önemli işlevlere sahiptirler. Grupların dini hizmetlere aracılık yapacağı gerekçesiyle basın-yayın ve turizme yönelik faaliyetlerinin de arttığı görülmektedir. Neredeyse hemen her grubun dergi, gazete, yayınevi, TV kanalı, internet sitesi gibi yayın organları ve seyahat acentesi bulunmaktadır.

Dini grupların toplumsal yapı içinde bazı pozitif işlevleri bulunmasına karşın negatif fonksiyonlarından da bahsetmek gerekir. Öncelikle dini grupların müntesiplerinden kayıtsız şartsız itaat bekleyerek eleştirel düşünceye imkân tanımaması edilgen ve uydu kişiliklerin oluşumuna yol açabilmektedir. Yine gruba veya grup liderine koşulsuz şartsız itaat anlayışı, devlet ve toplum güvenliği açısından sıkıntılı durumlar ortaya çıkarabilir. Diğer taraftan istihdam alanlarında sahip oldukları gücü, sonuna kadar kendi grup mensuplarının menfaatleri için kullanabilmektedirler ki, bu durum müntesipler açısından memnuniyet oluşturan toplumda adalet duygusunu zedelemektedir.

Neticede dini grupların görünürlükleri ve nüfuz alanları her geçen gün daha da artmakta, kimi zaman olumlu kimi zamansa olumsuz fonksiyonlarıyla bu gruplar toplumsal zeminde varlıklarını sürdürmektedirler. Bireylerin tutum ve davranışlarını etkileyen din gibi önemli bir faktör söz konusu edildiğinde, din adına üretilen bilgi, dini eğitim ve uygulamalar büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda dini gruplar aracılığıyla üretilen ve aktarılan bilginin, diğer taraftan bu grupların iktisadi ve sosyal faaliyetlerinin denetlenebilirliği ve kontrolünün problematik bir alan olarak ortada durduğunu ifade edebiliriz. Bu durum özellikle Türkiye gibi coğrafi, siyasi ve dini bakımdan stratejik önemi haiz bir ülke açısından çok daha büyük önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Dini Gruplar, Cemaat, Dini Yönelim, Fonksiyon, Türk Toplum.

Giriş

Dinler ilk ortaya çıktıkları dönemde müntesiplerinden aynı ideal etrafında birleşmelerini, ayrılıp parçalanmalarını ve tek bir cemaat olmalarını talep ederken, tarihsel süreçte dinlerin kendi içinde ayrışmaların yaşandığı ve alt grupların teşekkül ettiği görülmektedir.

Konu İslam dini ve Müslümanlar özelinde ele alındığında Kur'an-ı Kerim'de "*Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın...*"¹ buyruğu yanında Hz. Peygamber müminleri duygu ve idealde tek bir bedene ve parçaları birbirini tahkim eden binaya benzetmiştir.² Bu doğrultuda ilk müminlerin hem inanç boyutunda hem de sosyal hayatta tevhid anlayışı etrafında birleştikleri ve ilk dönem İslam toplumunun Hz. Peygamber'in etrafında halkalanıp kenetlendiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in vefatına kadar olan süreçte İslam'a yeni katılımlar artarak devam etmiş, genel olarak Müslümanlar Hz. Peygamber'in karizmatik liderliği etrafında birlik ve bütünlük sergilemişlerdir.

Hz. Peygamber'in vefatını müteakiben ortaya çıkan siyasi ve sosyal hadiseler neticesinde Müslümanlar arasında farklı gruplaşmalar görülmeye başlanmıştır. Tarihsel süreçte farklı gerekçelerle sayıları gittikçe artan dini gruplardan her biri kendi varlıklarını meşrulaştıracak argümanlar ileri sürmüşler, bazıları ortodoks görünüm arz ederken bazıları heterodoks yaklaşım sergilemişler, hatta aşırı mutaassıp zümreler kendilerinin "fırka-i nâciye" (kurtuluşa eren) olduklarını iddia ederken kendi dışındaki grupları cehennemlik olarak nitelmişlerdir.³ Neticede tarihsel süreçte birçok dini grup kendine has din ve dünya görüşleriyle, zihniyet yapıları ve hayat tarzlarıyla diğerlerinden farklılaşarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları varlığını günümüze kadar sürdürmese de bugün İslam coğrafyasında faaliyet gösteren pek çok dini grup sosyal bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), Âl-i İmrân 3/103.

² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Salât", 88, (No. 481); Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1412), "Birr", 17 (No. 65-66).

³ "Fırka-i nâciye" ve "73 fırka hadisi" ile ilgili değerlendirmeler için bkz. W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı (Ankara:Sarkaç Yayınları, 2013), 2-3.

Toplumların sosyo-dini hayatlarında sosyal bir gerçeklik olarak varlık bulan dini gruplar, Türkiye’de de dönem dönem farklı kesimlerden aldıkları birçok eleştiri ve itirazlara rağmen, bir şekilde varlıklarını sürdüren önemli sosyolojik olgulardır. Bu durumda dini grupların birey ve toplum hayatında sahip oldukları işlevlerin etkisi yadsınamaz. İnsan ve toplum hayatında işlevlerini yitiren yapı, kurum, olgu ve sistemler büyük oranda ortadan kaybolmaya mahkûm olurken, işlevselliği devam edenlerin ise, bazı engellemelerle karşılaşmalar dahi, bir şekilde varlıklarını koruduğu görülmektedir.

Peki 21. yüzyıl dünyasında ve özelde Türkiye’de insanlar bireysel olarak ya da sadece büyük dini yapılara mensubiyetle yetinerek sosyo-dinî hayatlarını sürdürmek yerine neden daha küçük dini gruplara da dahil olmayı tercih etmektedir? Dini gruplar bireysel ve toplumsal hangi işlevleri yerine getirerek toplumda cazibe merkezi haline gelmekte ve bu durumlarını devam ettirebilmektedir? Dini grupların öne çıkan olumlu ve olumsuz işlevleri nelerdir? İşte temel problematiği oluşturan bu sorulara cevap aradığımız çalışmamızda bireylerin dini grupları tercih etme sebepleri kuramsal yaklaşımlarla ele alınmış ve dini grupların fonksiyonları sosyolojik bir bakış açısıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada dokümantasyon metodu kullanılmış, konu ile ilgili ortaya konulan araştırma ve eserler analiz edilerek veriler toplanmış ve yorumlamalar yapılmıştır. Öncelikle dini grubun ne olduğuna, dini grupların işlevlerini ve tercih edilme durumlarını da etkileyen önemli bir faktör olması açısından, bu grupların ortaya çıkış sebeplerine temas etmek yerinde olacaktır.

1. Dini Gruplar ve Ortaya Çıkış Sebepleri

Din sosyolojisinin temel konuları arasında yer alan dini gruplar, genel sosyolojinin sosyal gruplar konusuna bağlıdır.⁴ Sosyolojik bağlamda grup kavramı, birden fazla insanın bir arada bulunmasını ve bu birlikteliğin sayı, zaman ve mekân yakınlığından daha fazla bir anlam ifade etmesini içerisinde barındırır. Bu özellikler bağlamında sosyal grup sosyal kategori, sosyal yığın ve sosyal kitleden farklı bir anlam ihtiva etmektedir.⁵ Bir sosyal grupta aranan önemli özellikler arasında, birden fazla insanın bir arada bulunması, grubun kendine özgü bir kimliğinin olması, karşılıklı münasebetler içinde statü ve rol dağılımının gerçekleştiği bir yapıya sahip olması, grup üyelerinde “grup şuuru”, “mensubiyet şuuru”, “birlik hissinin” bulunması, grup üyelerinin ortak menfaat ve değerler etrafında birleşmeleri, ortak amaçlara yönelmeleri ve devamlılık arz etmeleri gibi bir takım özellikler zikredilmektedir.⁶ Fichter’in sosyal grup tanımı da şöyledir: “grup, ortak sosyal hedefleri izleyen, sosyal normlar, ilgiler ve değerlere göre karşılıklı roller oynayan sosyal kişilerin tanınabilir, yapılaşmış sürekli birlikteliğidir.”⁷

Sosyal grupların özel bir türünü meydana getiren dini gruplara göz attığımızda, dinin iki ana sosyal grup türünde hayatıyet bulunduğu görülür. Birincisi, “tabii dini gruplar”; ikincisi, “sırf dini gruplar”dır.⁸ Tabii dini gruplar, sadece dini sebeplerle bir araya gelmemiş, ancak organik bağlarla dini bağların birbiriyle çakıştığı⁹ dinin önceden var olan grup bağına daha da güçlendirdiği ve bu grubun dinin taşıyıcısı haline geldiği durumda ortaya çıkar. Sırf dini gruplar ise üyelerinin öncelikle dini sebeplerle bir araya geldiği gruplardır. Bu tür gruplar bireylerin önceden var olan grup bağlarını

⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 233.

⁵ Zeki Arslantürk - Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 1999), 163.

⁶ Arslantürk -Amman, *Sosyoloji*, 167-168.

⁷ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Anı Yayıncılık, 2002), 59.

⁸ Niyazi Akyüz – İhsan Çapcıoğlu, “Dini Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler”, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 512-513; Günay, *Din Sosyolojisi*, 238.

⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 238.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

zayıflatarak, hatta bazen yok ederek, tabii olanın sınırlarını aşan yeni bir bağ ile bir araya gelmelerini sağlar.¹⁰

Büyük ve evrensel dinlerin tarihi ve kuruluş süreçleri, önemli gelişmelerin başlangıcına işaret ettikleri gibi sırf din bağı ile oluşmuş cemaatlerin ortaya çıkışına ve bunların tabii dini gruplara kıyasla süreklilik kazanmalarına imkân vermeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Din kurucuları, sırf dini olan ilk tecrübelerini bireysel olarak yaşadıkları çevrelerine açmış, ilk önce sınırları çok dar olan küçük bir grup “ilk cemaati” teşekkül ettirmiştir. Peygamberler etrafında kenetlenen ilk müminler, bu tür ilk cemaatin bir örneğini oluşturur. İlk cemaat yapısına baktığımızda şematik olarak merkezden dışarıya genişleyen ve iç içe halkalardan oluşan dairevi bir yapı olduğunu görürüz. Din kurucusu bu yapının en merkezinde yer alırken ikinci halkada ilk müntesipler, kurucunun en yakınları ve sırdaşları vardır. Bir sonraki halkada gayretli ve ateşli taraftarlar yer edinirken, dış halkada dini gruba daha geç girmiş, din kurucusuna birinci ve ikinci derecedekiler kadar yakın olmayan salıklar bulunur.¹¹

Ortaya çıkan bu dini cemaat oluşumunda, müminlerin yeni ve orijinal tecrübe etrafında toplanarak bir birliktelik oluşturmasında din kurucusunun şahsiyeti büyük önem taşımaktadır.¹² Genellikle toplumların siyasi, iktisadi, dini, psikolojik bunalım dönemlerinde ortaya çıkarak liderlik yapan bu kişilerin müntesipleri üzerinde oluşturduğu tesiri ifade etmek üzere Max Weber “karizma” tabirini kullanmıştır. Bunalım dönemlerinin bu doğal liderleri özel yeteneklerle donatılmıştır¹³ ve ilk cemaat bu karizmatik şahsiyet etrafında şekillenmiştir.

Din kurucusunun vefatı cemaat açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bundan sonra grup parçalanma ve dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Bu durumda, kurucu liderin en yakınlarından veya ilk halkadan birisi karizmatik liderin yerine geçmeye, cemaat içerisinde birleştiricilik ve önderlik fonksiyonunu üstlenmeye çalışır. Fakat gerçekte hiçbir zaman kurucu liderin yerini tamamen doldurmak mümkün değildir.¹⁴ Sonraki süreçte ferdi veya kolektif bir takım ikaz, itiraz ve protestolar görülmeye başlanacaktır. Genel olarak bu hareketlerin, akidevî (teorik) meselelerden, ibadet konularından, siyasi ve yönetsel kaynaklı, ahlaki ve sosyal davranışsal açıdan farklı düşünüş kaynaklı olabildiği görülmektedir. İslam tarihine baktığımızda Allah inancı, peygamberlik ve kader gibi konulara bakış açıları ve ibadet konularındaki farklı değerlendirmeler kaynaklı, imamet/hilafet konuları gibi yönetsel sebepli, ahlaki ve sosyal hayat anlayışlarındaki farklılıklardan kaynaklı pek çok dini grubun ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁵

Türklerin İslam’la tanışması ve İslam’a girmeleri tasavvuf önderleri ve sûfiler aracılığıyla olmuş, sonrasında kurulan devletlerde bu gruplarla iyi ilişkiler tesis edilmiştir. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin kuruluş ve yükselişlerinde derviş gazilerin, tasavvuf ve tarikat gruplarının etkisi büyüktür.¹⁶ Neticede Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne tarikat formunda birçok dini grup intikal etmiştir. Fakat 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilip 13 Aralık’ta Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunla tekke ve zaviyeler kapatılmış, şeyhlik, dervişlik, müritlik, babalık, dedelik gibi unvanların kullanımı, bunlara dair faaliyetler ve özel kıyafetlerin giyilmesi yasaklanmıştır. Bundan

¹⁰ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 63.

¹¹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 258-260.

¹² Günay, *Din Sosyolojisi*, 261.

¹³ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 326.

¹⁴ Günay, *Din Sosyolojisi*, 262.

¹⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, 270-274.

¹⁶ Mehmet Necmeddin Bardakçı, “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Yeni Türkiye* 22/91 (2016), 521-522.

sonra Türkiye’de dini gruplar faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürmeye başlamıştır. Bazıları tarikat formunu yitirmiş, tarikat yapılanması haricinde yeni gruplar ortaya çıkmıştır.¹⁷ Yasaklara rağmen tarikatların veya farklı formlarıyla dini grupların varlığını fiili olarak sürdürebilmesi, Türk toplumunun dini anlama ve yaşama biçiminde tasavvufi dini yorumun etkisine bağlanabilir. Bununla birlikte bireylerin dini daha sıkı ve içten yaşama isteği, özellikle toplumun sosyo-ekonomik seviyesi düşük kesimlerinde dini hayatın canlılığının bu gruplar tarafından sürdürülmesi¹⁸ durumu daha anlaşılır kılabilir. Uzun süre resmi bir örgütlenme içine giremeyen dini gruplar, son dönemlerde özellikle sosyal faaliyetlerini yasal çerçevede gerçekleştirebilmek için vakıf ya da dernek olarak resmiyet kazanmaya başlamışlardır.

Ülkemizde pek çok dini grup bulunmakla birlikte bunların homojen olmayışı ve sosyolojik sınırlarının tespitindeki güçlükler, grupların tasnifini de zorlaştırmaktadır.¹⁹ Buna rağmen ortaya konan tasniflerden birisi de Türkiye’deki dini grupları, “Tarikat formundaki dini gruplar”, “Tarikat formunu kaybetmiş dini gruplar”, “Tarikat formu dışında örgütlenen dini gruplar” ve “Grup benzeri dini oluşumlar” olmak üzere dört başlık altında inceleyen tasniftir. Tarikat formundaki dini gruplar kategorisinde Türkiye’deki tarikat gruplarının büyük çoğunluğunun Nakşibendilik kökenine dayandığı ifade edilebilir. Bunlardan kamuoyunda en çok bilinenler arasında Menzil Cemaati, Erenköy Cemaati, İsmail Ağa Cemaati zikredilebilir. Nakşibendilik dışında Cerrahiliği, kamuoyunda tanınırlığı yüksek olan tarikat formundaki dini gruplar arasında zikredebiliriz. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra silsileleri kesilip üyeleri kalmayan tarikatlar arasında Mevlevilik zikredilebilir. Bazıları ise tarikat formunu kaybederek dini grup faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bunlardan en meşhurları arasında Süleymancılar, Işıklılar ve İskender Paşa Cemaati zikredilebilir. Cumhuriyet döneminde tarikat formu dışında örgütlenen (şeyh, halife, mürid ilişkisi gibi hiyerarşik bir yapılanmaya dayanmayan) yeni dini gruplar arasında en tanınanı Nurculuktur. Günümüzde bu gruplar kendi içinde çok sayıda grubu barındıran hareketler olarak da düşünülebilir. Ülkemizdeki bazı dini gruplar ise belli bir vakıf veya dernek adı altında bir araya gelen, siyasi görüş veya grup aidiyeti olarak homojen olmayan, tam bir dini grup kimliği de kazanmamış oluşumlardır. Teknik olarak resmi yapıda yer alanlar bir grup oluştursalar da grubun faaliyetlerine katılanlar dini grup üyeleri gibi değerlendirilmezler. Bundan dolayı gündelik dilde bu oluşumlara “cemaat” yerine “camia” denilmektedir. Grup benzeri yapıların diğer bir kısmı dini-siyasi görüş olarak homojen bir karaktere sahip ancak hiyerarşik bir örgütlenme meydana getirmeyen oluşumlardır.²⁰ Tüm bunların yanında ülkemizde son dönemlerde daha görünür hale gelen, Batı kaynaklı, ağırlıklı olarak Protestan geleneği ve Uzak Doğu dini geleneklerinin kolajından meydana gelen Yeni Dini Hareketleri ilave etmek gerekmektedir. Ağırlıklı olarak geleneksel din ve otoritelere karşı olan bu YDH’ler arasında dikkat çekenlerden bazıları şunlardır: Yehova Şahitleri, Yedinci Gün Adventistleri, Moonculuk, New Age, Scientology Tarikatı, Transandantal Meditasyonculuk, Sahaja Yoga, Theravada Budizmi, Satanizm, Ufo Kültü, Piramitçiler, vb.²¹

¹⁷ Vejdî Bilgin, “Dini Gruplar”, *Din Sosyolojisi*, ed. Kadir Canatan – Mustafa Tekin (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 327.

¹⁸ Ahmet Aktaş, *Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 22.

¹⁹ Adem Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi* (İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2013), 132-133, 317.

²⁰ Bilgin, “Dini Gruplar”, 327-333.

²¹ Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, 91-92.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

Konumuz sınırlılıkları çerçevesinde özetle bir görünüm sunduğumuz ve niceliksel açıdan oldukça fazla olduğunu gördüğümüz bu dini gruplara bireyleri yönelten çok çeşitli sebepler söz konusudur. Bireyleri dine ve dini/sosyal gruplara yönelten sebeplerin tespiti, diğer taraftan dini grupların insan ve toplum hayatındaki işlevlerini de görme ve değerlendirme açısından önem arz etmektedir.

2. Dini Gruplara Yönelimde Temel Kuramsal Yaklaşımlar

Konu ile ilgili çalışmalarda “İnsanlar niçin dine yönelmektedir?” sorusu çerçevesinde ortaya konan kuramlar arasında bireylerin dinin yanı sıra dini gruplara yönelimini de açıkladığını düşündüğümüz öne çıkan kuramlardan bazıları şunlardır: Yoksunluk Kuramı, Sosyalleşme Kuramı, Rasyonel Seçim Kuramı ve Anlam ve Aidiyet Arayışı Kuramı.

2.1. Yoksunluk Kuramı

Yoksunluk kuramı, kişilerin karşılaştıkları engeller karşısında alternatif aradıkları durumlarda, dinin bir telafi mekanizması işlevi gördüğü düşüncesiyle bireylerin dine yöneldiklerini iddia etmektedir. Bu çerçevede bireyleri dini gruplara katılmaya yönelten sebeplerden biri olarak, kişilerin maddi-manevi ihtiyaçlarını karşılama veya yoksunluklarını telafi etme beklentisi gösterilebilir.

Yoksunluk kuramının fikri kökenlerini Karl Marx'ta bulabiliriz. Marx'a göre din, acıların bir ifadesi ve gerçek acıya karşı bir protestodur. Ona göre din, ezilen yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhu, gerçekle insan arasına giren bir perde ve afyondur.²² Davis'e göre ise, insanın hayattaki hayal kırıklığı ne kadar büyük olursa ölümden sonrası hayata olan inancı da o kadar büyük olur. Nitekim bu dünyanın ötesindeki hedeflerin varlığı, toplumsal olarak değerli olana ulaşmada yaşanan hayal kırıklıklarını telafi etmeye hizmet eder.²³

Charles Glock beş farklı yoksunluk çeşidi üzerinde durmuştur: Ekonomik, sosyal, organizmal, ahlaki ve psikolojik. Birey veya grup tarafından bu yoksunluk tiplerinden yalnızca biri değil birden fazlası da deneyimlenebilir. Ekonomik yoksunluk nesnel veya öznel kriterlere göre değerlendirilebilir. Nesnel kriterlere göre ekonomik olarak ayrıcalıklı görünen kişi yine de kendisini ekonomik açıdan yoksun olarak algılayabilir. Bu bakımdan bireyin ekonomik durumunun kendi açısından nasıl görüldüğü son derece önemlidir. Glock sosyal yoksunluğun, birey ve grupların bazı özelliklerine diğerlerinden daha fazla değer veren ve prestij, güç, statü ve sosyal katılım fırsatı gibi toplumsal ödülleri dağıtmaya yönelik sosyal eğilimin bir türevi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre sosyal yoksunluk, yüksek oranda kabul gören niteliklerin farklı dağılımından doğmaktadır. Bireyin sahip olduğu ve toplum tarafından arzu edilen niteliklerin sayısı bireyin statüsünü belirleme açısından önemlidir. Organizma yoksunluğu, bazı bireylerin (nevrozlar ve psikozlardan mustarip kişiler, görme ve işitme engelliler, kronik hastalar vb.) diğerlerine göre iyi bir zihinsel veya fiziksel sağlıktan yoksun olması durumunu ifade eder. Glock etik yoksunluğun, diğer yoksunluk biçimlerinden nispeten bağımsız olduğunu ve diğer yoksunluk biçimleri olmadığında ortaya çıkmasının daha olası olduğunu ifade etmektedir. Etik yoksunluk örneğinin, hayatın ekonomik ve sosyal ödüllere doyan, bunları elde etmek için gerekli çabayı sarf eden ve nasıl davranması gerektiği konusunda kendisine bilgi verecek alternatif bir değerler sistemi arayan kişide görülebileceğini belirtmektedir. Psikik yoksunluğun etik yoksunluğa benzediğini belirten Glock, burada da felsefi anlam kaygısına dikkat çekmektedir. Ancak bu durumda felsefe, kişinin başkalarıyla ilişkilerde nasıl davranması gerektiğine dair etik reçetelerin kaynağı olmaktan ziyade kendi iyiliği için aranır. Psikik yoksunluk, öncelikle şiddetli ve çözümlenmemiş toplumsal yoksunluğun bir

²² Karl Marx, *Early Writings*, çev. Rodney Livingstone - Gregor Benton (London: Penguin Books, 1992), 244.

²³ Kingsley Davis, *Human Society* (The Macmillan Company, 1949), 532.

sonucudur. Birey, hayatın maddi avantajlarını kaçırmamakla birlikte psikik ödülllerinden mahrum kalmıştır.²⁴

Glock, ister dini ister seküler olsun, herhangi bir örgütlü toplumsal hareketin yükselişi için gerekli önkoşulun hissedilen bir yoksunluk durumu olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte yoksunluk tek başına yeterli bir koşul değildir. Ayrıca, yoksunluğun paylaşılması, çözümü için alternatif kurumsal düzenlemelerin algılanmaması ve mevcut yoksunluktan hareket inşa etmek için yenilikçi bir fikirle bir liderliğin ortaya çıkması gibi ek koşullar da gereklidir.²⁵

Glock, ekonomik, sosyal ve organizmal yoksunluk durumunda ve yoksunluğu yaşayanların buna sebep olan faktörleri ortadan kaldırmak için çabalarının yeterli olmadığı durumlarda dini çözümlerin ortaya çıkma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Dini çözümler, bu tür yoksunlukların nedenlerini ortadan kaldırmaktan çok, yoksunluk duygularını telafi etmektedir. Etik ve psikik yoksunluk durumunda ise dini bir çözüm, yoksunluğun doğrudan üstesinden gelmede daha etkindir. Psikik yoksunluk çözümü geniş anlamda aşkın bir otoriteye başvurma anlamında pratikte her zaman dinsel olma eğilimindedir. Glock, ekonomik yoksunluktan kaynaklanan dini grupların karakteristik olarak grup üyelerinin ekonomik dezavantajın yerine dini ayrıcalığı koyarak telafi etme yoluna gittiğini belirtmektedir. Sosyal yoksunluğun dini yoksunluk olarak deneyimlenebileceğine ve bu durumda çözüm çabalarının dini bir biçim alacağına dikkat çeken Glock, Afrika Metodik Piskoposluk Kilisesi, Lutherçiliğin etnik alt mezhepleri ve Muhafazakâr Yahudilik gibi dini grupların, mevcut dini yapı ve ilgili grupların dini ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz olduğu için örgütlendiğini ifade etmektedir. Bu örgütler, birincil işlevi olarak dini dezavantajın üstesinden gelmenin bir yolu olsa da aynı zamanda sosyal yoksunluğun üstesinden gelmeye de hizmet etmiştir. Örneğin, Augustana Lutheran Kilisesi'nin örgütlenmesi, onu kuran İsveçli göçmenlerin statüsünde hemen bir artış meydana getirmemiş, fakat Amerikan toplumuna uyum sağlamalarını kolaylaştırmaya ve dolayısıyla yeni başlayan sosyal yoksunluk duygularını hafifletmeye yardımcı olmuştur. Psikanalitik Hareket, Grup Dinamikleri ve Adsız Alkolikler, bu yoksunluk biçiminin zihinsel bileşeninin baskın olduğu organizma yoksunluğuna seküler bir tepkinin örnekleridir.²⁶

Özetle Glock, yoksunluğu, yeni hareketlerin yükselişinde merkezi bir faktör gibi görmekte ve yoksunluğun toplumsal hareketlerin doğuşu, evrimi ve dini örgütlenme için özel öneminin olduğunu belirtmektedir. Ona göre din, yoksunluk duyguları giderilemediğinde ortaya çıkan zarar verici davranışlara yönelik eğilimleri azaltarak kişisel ve toplumsal bütünleşmenin sürdürülmesinde önemli rol oynar.²⁷

Lenski, Clark, Cambell ve Fukuyama, Back ve Bourgue, Christopher ve arkadaşları gibi araştırmacılar çalışmalarında yoksunluk durumu ile dini aktivitelere ve dini gruplara katılım arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.²⁸

²⁴ Charles Y. Glock, *The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups* (California: Survey Research Center, University of California, 1961), 24-28.

²⁵ Glock, *The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups*, 28-29.

²⁶ Glock, *The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups*, 29-31.

²⁷ Glock, *The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups*, 35-36.

²⁸ Michael Argyle - Benjamin Beit-Hallahmi, "Dini Davranış Teorileri", çev. Ali Kuşat vd., *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/1 (2004), 259-263.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

Tüm bu açıklamalardan sonra Türkiye’de de dini grupların en önemli işlevlerinden birisinin yaşanılan ve/veya hissedilen yoksunluk durumlarının telafi edilmesi işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle ülkemizde dini gruplar, gerek ekonomik, sosyal ve organizmal olsun, gerekse ahlaki ve psikolojik olsun, kaldı ki bunların birbirleriyle etkileşim halinde olduğu ve aynı anda birden fazla yoksunluk durumu oluşabileceği göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin yaşadıkları yoksunluklarda önemli bir telafi mekanizması işlevi görmektedirler.

2.2. Sosyalleşme Kuramı

Sosyalleşme (toplumsallaşma), bir kimsenin içinde yer aldığı bir toplum ya da toplumsal grubun biçimlerini öğrenme süreci olarak tanımlanmıştır. Diğer bir tanımla sosyalleşme, bireyi toplumsal sistemin üyesi durumuna getiren bir süreçtir.²⁹

Sosyalleşme kavramını sosyoloji literatürüne kazandıran kişi Emile Durkheim’dir. Durkheim’e göre, sosyalleşme sürecinde kişi, bir yönüyle bireyselliğini, doğal bir varlık olma durumunu korurken diğer taraftan toplumsal bir varlık, toplumsal bir kişilik durumuna gelir. Böylelikle insanın dünyaya gelirken getirdiği biricikliğine, tamamen kendine has oluşuna, ikinci bir öz olarak toplumsal varlık da eklenir. İşte bu süreç sosyalleşme olarak tanımlanmıştır.³⁰

İnsan, dünyaya geldiği anda, dışarıda kurulu hazır bir dünya ile karşılaşır. Birey, sosyalleşme sürecinde bu verili dünyayı içselleştirir, diğer insanlarla, toplumsal düzenle ve aşkın alemle uygun şekilde kendini konumlandırır.³¹ Başarılı bir sosyalleşme neticesinde, bireylerde içinde yaşanılan toplumun normları, dünya ve dini dünya görüşleri ekseninde sosyal bir kimlik oluşur.³² Birey, içinde yaşadığı toplum ve grubun, kültür ve medeniyetin duyuş, düşünüş, inanış ve yapış biçimlerini ararak içselleştirir³³ ve yeniden üretir.

Konumuz özelinde sosyalleşme kuramı, dini yönelim, inanç ve davranışların, bireyin içinde yetiştiği sosyal çevrenin bir unsuru, kültürel bir değer olarak kuşaktan kuşağa aktarılmasını ifade etmektedir.³⁴ Araştırmalardan elde edilen bulgular, çocukların, özellikle ebeveynlerini sevip onlarla birlikte yaşadıklarında, ebeveynlerinin sahip oldukları inanca sahip olma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu durumun benzer şekilde siyaset ve diğer tutumlar için de geçerli olduğu söylenebilir.³⁵ Bununla birlikte ebeveynlerinden farklı dini dünya görüşüne sahip bireylere rastlamak da mümkündür. Çünkü insan salt bir makine değildir. Fakat genel olarak araştırmalardan elde edilen bulgular çocukların ebeveyninin din ve dünya görüşlerini aldığı, onların değerleriyle değerlendirildiğini göstermektedir.³⁶

Sosyalleşme, birincil ve ikincil sosyalleşme olarak iki farklı süreçte ele alınabilir. Birincil sosyalleşme kişinin çocukluk döneminde gerçekleşir. Bu sosyalleşme genellikle aile içinde, yakın ve samimi ilişkilerin egemen olduğu birincil gruplarda gerçekleşir. İkincil sosyalleşme ise ağırlıklı olarak

²⁹ Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2021), 84.

³⁰ Hüseyin Akyüz, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 251.

³¹ Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din*, çev. Ali Coşkun - Fuat Aydın (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 64-65.

³² Inger Furseth - Pal Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives* (Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2006), 115.

³³ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 209.

³⁴ Argyle - Beit-Hallahmi, “Dini Davranış Teorileri”, 257.

³⁵ Argyle - Beit-Hallahmi, “Dini Davranış Teorileri”, 258.

³⁶ Furseth - Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*, 115.

okul ve iş hayatı gibi resmi iletişim şekli görülen ikincil gruplar içinde gerçekleşir. Kişiler genellikle sosyalleştikleri ortamın kültürü ve zihin dünyası çerçevesinde tutum ve davranış geliştirir, dolayısıyla dini eğilimlerinin de aynı doğrultuda şekillenebileceğini ifade edebiliriz.³⁷ İslam dininde de kişinin sosyalleştiği ortamın dini tutum ve tercihleri üzerindeki etkisine dikkat çekildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in "*Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yapar.*"³⁸ hadisi, dini yönelim noktasında birincil sosyalleşme ortamı olarak ailenin etkisini ortaya koymasından önemlidir. Birçok dini grup mensubu da aile, samimi arkadaş ve çevrelerinin telkin ve tavsiyeleri neticesi ilgili gruba girdiklerini ifade etmişlerdir.³⁹

Bireylerin dünyasını sosyalleşme süreçleriyle inşa ettiği, dini tutum ve davranışlarının da ağırlıklı olarak bu sosyalleşme sürecinde geliştiği göz önüne alındığında, bireylerin genel olarak ailesinin mensup olduğu dini gruplara üyeliği sürdüreceği ve ilgili grubun değerlerini yaşatacağı öngörülebilir. Ülkemizde de benzer şekilde çocukların ebeveyninin mensup olduğu dini grubun doğal üyesi olduğu görülmektedir. Bu durum hem bireylerin kendini tanımlaması, hem de dış çevre tarafından tanımlanması açısından genellikle bu şekilde gelişmektedir. Örneğin Alevi geleneğine mensup bir ailede dünyaya gelen çocuk, süreç içerisinde ailesinin kimliğini içselleştirirken, toplumun diğer kesimleri tarafından da ailesinin kimliği ile etiketlenmektedir. Aynı şekilde Süleymancı, Nurcu vd. dini gruplara mensup ailelerde dünyaya gelen çocuklar için de aynı durumun geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Çocuk yetiştiği ailenin sınırları dışına çıkmaya çalıştığında bir taraftan ailesi ile çatışma yaşayacak, diğer taraftan da dış dünyanın kanaatini ve var olan etiketi değiştirme mücadelesi verecektir. Bu çerçevede Türkiye’de dini grupların yeni üye elde etme girişimleri bir tarafa, mevcut üyelerinin aileleri ve ilgili ailelerde dünyaya gelen yeni nesiller üzerinden varlıklarını korudukları ve nüfus artışı oranında yaygınlaştıkları ifade edilebilir.

Diğer taraftan dini grupların sosyalleşme süreçleri içerisinde üyelere sunulan norm ve değerler doğrultusunda bireyi kontrol altında tutma ve bireyden beklenen rol ve davranışların devam ettirilmesi açısından, kendi içlerinde, bir sosyal otokontrol mekanizması işlevi gördüğünü de ifade edebiliriz. Grup ilkelerine uygun davranmayan bireyler birtakım yaptırımlarla karşı karşıya kalacaktır.

2.3. Rasyonel Seçim Kuramı

Rasyonel seçim kuramı, kişilerin pazar piyasasında nasıl davrandıkları konusunu problem edinen ekonomi kuramından ilham almış ve piyasa merkezli kuramları hayatın hemen bütün alanlarını kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu kurama göre bireyler hedeflerine daima asgari risk ve maliyetle ulaşmak isterler.⁴⁰

Rasyonel seçim kuramının temelini teşkil eden kar maksimizasyonu, tekellilik-çoğulculuk ve dini pazar fikirleri ilk olarak Adam Smith’te görülmektedir. Teori, din adına ortaya konan hemen her

³⁷ Furseth - Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*, 115.

³⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 92 (No. 1385).

³⁹ Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, 94-96.

⁴⁰ Furseth - Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*, 117.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

şeyi dini ürün, din adamlarını üretici, dine yönelen kişileri de tüketici olarak görmektedir. Bu çerçevede üretici ve tüketici arasında meydana gelen etkileşim ise dini pazar olarak nitelendirilmiştir.⁴¹

Rasyonel seçim kuramının savunucularından Amerikalı sosyolog Rodney Stark ve destekçileri, bütün insanlığın sonsuz bir hayat talebi olduğunu, ebedi hayatla ilgili en ikna edici vaatte bulunan dini hareketlerin daha fazla talep alacağını iddia etmektedirler.⁴² Stark, konu ile ilgili “dini ekonomi” kavramını da geliştirmiştir. Ona göre bir toplumda bulunan tüm dini faaliyetler dini ekonomi pazarını oluşturur. Mevcut ve potansiyel taraftarlardan oluşan bu pazarda dini organizasyonlar yeni üye çekmek ve/veya mevcut taraftarların devamlılığını sağlamak için dini kültür ürünleri sunarlar. Tıpkı ticari ekonomide olduğu gibi arz ve talep dini ekonomide de bulunabilir.⁴³

Teori, insanların karşılaştığı durumları rasyonel biçimde muhasebe edip potansiyel maliyetlerle kazanımları tartarak mümkün olduğunca en iyi alternatife yöneleceği varsayımına dayanmaktadır.⁴⁴ Bu tutumla bireyler bir taraftan kazanımlarını maksimize ederken diğer taraftan kayıplarını en aza indirmeye çalışacaktır. Dini yönelimle ilgili olarak rasyonel seçim kuramı, dinin bireylere bir çeşit fayda sağladığı, ödül temin ya da vaat ettiği için kişilerin dine yöneldiklerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda bireyler kendilerine en fazla fayda ve ödül sağlayacaklarını düşündükleri dini gruplar içinde yer almak isteyeceklerdir.⁴⁵

Rasyonel seçim teorisi sosyal, kültürel, geleneksel ve tarihi faktörleri dikkate almamakla eleştirilmiştir. Bireyin seçimi, sadece bireysel tercih meselesi değildir, bu seçimde çevredeki tutum ve tepkiler de önemli bir faktördür.⁴⁶ Bu gibi bazı itirazlarla karşılaşsa da kuramın, bireylerin dine yönelimini, daha küçük dini grup ve hareketlere katılımını, dini grupların rol ve fonksiyonlarını açıklama noktasında önemli bir bakış açısı sunduğunu söyleyebiliriz.

Kişilerin dinden beklentilerini karşılamaya yönelik dini pazarlar ortaya çıkmıştır. Öncelikle dini hayat yönelimleriyle ahiret yurdunun kazanılması dindar bireyler için en önemli beklenti olarak düşünülebilir. Bu durumda bireyi ibadetleri, duygu yoğunluğu, nihai hedefe ulaştıracak diğer dini hayat düzenlemeleri ile memnun etme vaadi bireylerin gruplara yöneliminde önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda birey kendi kurtuluşuna vesile olacağını düşündüğü dini grubu tercih edecektir.

Diğer taraftan hayatın idamesi için zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması ve özellikle güvenlik kaygılarının giderilmesi bireylerin en önemli beklentileri arasında yer almaktadır. Ülkemizde sosyal hayatın hızlı dönüşümü neticesi bireylerde oluşan güven problemini aşma, yalnızlaşmayı giderme ve sorunlarla başa çıkmada dini grupların destek olarak değerlendirilmesi bir yana, özellikle üniversite çağına gelerek evden ayrılan gençlere güvenli bir barınak ve sosyal çevre vadeden dini grupların tercih

⁴¹ Adnan Selman - Ramazan Uçar, “Dini Tercihleri Anlama ve Açıklamaya Farklı Bir Yaklaşım: Rasyonel Seçim Teorisi”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/10 (2011), 91-110.

⁴² Furseth - Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*, 118.

⁴³ Rodney Stark - Roger Finke, *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion* (California: University of California Press, 2000), 193.

⁴⁴ Laurence R. Iannaccone, “Rational Choice”, *Rational Choice Theory and Religion*, ed. Lawrence A. Young (New York: Routledge Taylor - Francis Group, 2016), 26.

⁴⁵ Furseth - Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*, 117.

⁴⁶ Catherine Herfeld, “Revisiting the Criticisms of Rational Choice Theories”, *Philosophy Compass* 17/1 (2022), 13.

sebebi olduğu görülmektedir. Bir diğer husus yoksulluk, işsizlik, düşük gelir durumları karşısında bireyler, dini grupların sunduğu imkanlardan faydalanmayı önceleyebilmektedir. Bu bağlamda dini grupların mensuplarına birçok iktisadi fayda temin etme işlevleri nedeniyle de tercih edilebildikleri söylenebilir. Zorunlu ihtiyaçları karşılanan bireylerin bir diğer beklentileri konfor ve statü elde etme olmaktadır. Ülkemizde dini grupların müntesiplerine özellikle siyasete eklenmeleri sonrası siyasi, sosyal menfaat ve statü sağladıkları ya da mevcut potansiyelleri sebebiyle bazı kesimlerce bu anlamda araçsallaştırılmak istendikleri bir gerçekliktir. İşte tüm bunlar ve diğer beklentiler açısından bireylere en çok fayda temin eden gruplar tercihte daha öncelikli olmaktadır.

2.4. Anlam ve Aidiyet Arayışı Kuramı

İnsanların dine yönelimlerini açıklama hususunda ileri sürülen bir diğer kuram, kişilerin anlam ve aidiyet arayışı sonucu dine yöneldikleri düşüncesidir. İnsan içinde yaşadığı dünyayı ve hayatı boyunca karşılaştığı/karşılaşacağı durumları, acı ve sevinçleriyle anlamlandırma arayışı içine girer. Özellikle zorluk, eşitsizlik, acı ve engel durumlarında din geleneksel biçimde önemli teodisiler sağlayıcısı olarak karşımızda durmaktadır. Berger'in de ifade ettiği gibi teodisilerin en önemli işlevlerinden biri, toplumsal açıdan güç ve ayrıcalık eşitsizliklerini açıklayıp⁴⁷ anlamlandırmalarıdır. Dinler masum ve iyi insanların bu dünyada çektikleri sıkıntıları(n) bu hayatta ya da sonraki hayatta telafi edileceği, haksızlık yapanların eninde sonunda cezalandırılacağı anlayışını paylaşarak bireyin yaşadıklarını ve mevcut durumlarını meşrulaştırma ve anlamlandırma açısından önemli bir işlev görmektedir. Diğer taraftan bazı insanlar anlam arayışı çabaları yanı sıra, aynı inanç, düşünce ve hissiyatı paylaştığı kişilerden oluşan bir topluluğa bağlanma ihtiyacı da duyabilmektedirler.⁴⁸

İnsanların tek başına altından kalkamayacağı işlerin hakkından gelmek, ilgi görmek, bir yere ait olmak ve güvende olmak gibi sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla dini gruplara yöneldikleri görülmektedir.⁴⁹ Bu bağlamda bireylerin yaşanan hayatı anlamlandırma ve bir topluluğa/gruba bağlanma istek ve ihtiyaçları sonucu dine yöneldikleri ve dini gruplara katıldıkları ifade edilebilir.

Ülkemizde mevcut dini gruplar hayatı, dünyayı, olup bitenleri ve ahireti anlamlandırma hususlarında müntesiplerine bir bakış açısı sunmakta ve ilgili açıklamalar müntesiplerce benimsenmektedir. Süreç içerisinde bağlı olduğu grubun kendilerine sunduğu anlam dünyasında problemler olduğunu ya da artık grubun diğer üyelerinden farklı düşündüğünü fark eden bazı bireyler ise diğer gruplarda anlam arayışını sürdürebilmektedir. Bu arayışlar içerisinde Türkiye'de birçok farklı grubun içerisine girip intisap etmiş fakat bir süre sonra ayrılarak diğer gruplara katılmış kişilere rastlamak mümkündür. Bununla birlikte üyesi olduğu grubun liderinin değerlendirmelerini mutlak gerçek kabul ederek dini ve dünyevi hayatını o doğrultuda anlamlandıran ve şekillendiren bireylerin daha ağırlıklı olduğunu belirtebiliriz.

Diğer taraftan son dönemlerde Türkiye'de de yoğun faaliyet yürüten ve taraftarlarını artıran Yeni Dini Hareketlerin, müntesiplerine, hayatın anlamı, eşyanın tabiatı gibi zihinleri meşgul eden en temel sorulara geleneksel yaygın dinlerin dışında bazı cevaplar sunarak dini ve felsefi bir dünya görüşü geliştirdikleri, kişilere öz benliğini ortaya çıkarma, manevi yönden olgunlaşma gibi bazı yüksek gayeler

⁴⁷ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 131.

⁴⁸ Furseth - Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*, 121-122.

⁴⁹ Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, 93.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

vaat ettikleri görülmektedir.⁵⁰ Anlam arayışını bu hareketlerde bulmaya çalışan farklı kesimlerden birçok kişinin, sıra dışı gördükleri bu gruplar içinde yer edindikleri görülmektedir.

3. Dini Grupların İşlevleri

Dini grupların, genel olarak ana dini grup ve dini hayata dair itirazların neticesi ortaya çıktıklarını ve benzer anlayışa sahip bireylerin ortak idealler etrafında birleşerek oluşturdukları yapılar olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Yani dini grupların en önemli işlevi büyük gruba yönelik bir itiraz niteliği taşımalarıdır diyebiliriz. Esasen dinlerin bizzat kendisi bir itirazın sonucudur. Genel olarak dinler; sosyal, siyasi, iktisadi, inanç ve ahlaki konularda problemlerin ortaya çıktığı, eksikliklerin bulunduğu, hak ve adaletin ortadan kalktığı sosyal yapılara karşı bir tepki hareketi olarak doğar ve bu problemlere çözüm önerileri getirir. Aynı şekilde bir din içerisindeki dini gruplar da mevcut dini anlayışın bazı yönlerine, yorumlama ve uygulama şekillerine karşı bir protesto ve yeni bir çözüm yolu olarak ortaya çıkar.⁵¹ Bu açıdan dini gruplar, mevcut duruma karşı protest tavrı alan bireylerin kendilerini ifade ettikleri oluşumlar olarak görülebilir.

Bazı bireyler açısından dini grupların en önemli işlevlerinden birisi, ana dini grupta yoksunluğunu hissettikleri dini duygu yoğunluğu elde etmelerini sağlamalarıdır. Bazı kişiler bireysel olarak yaptığı ibadetlerden daha fazlasını çevresel faktörlerin etkisiyle dini grup içinde alabilir. Diğer taraftan dini grup içinde bireylere periyodik olarak yapmaları gereken ibadet listeleri oluşturulur ve icrası kontrol edilir. Bu da bireyin ibadet hayatının daha disipline olmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla bireyler dini bir lider gözetiminde ve aynı hissiyatı paylaştığı topluluk içerisinde, daha disipline ve daha deruni bir dini hayat yaşamak gayesiyle dini gruplara yönelebilmektedir. Özellikle tasavvufi anlayışta şeyhlerin birey üzerinde etkinliği oldukça önemlidir. Şeyhin kendine bağlı müritlerini murakabe edeceği, maddi ve manevi tehlikelerden koruyacağı inancına sahip bireylerin dini hayatı daha disipline olacak⁵² ve grup aidiyeti daha yüksek düzeyde olacaktır.

Toplumlarda farklı sosyo kültürel çevrelerde, dini gruplar sadece dini faaliyetlerle sınırlı kalmamakta, birçok toplumsal görevi de ifa etmektedirler. Bu durum, dini hayat dışındaki birçok alanda dini grup üyeleri arasında bir dayanışma ve kenetlenme meydana getirmektedir.⁵³ Bu bağlamda dini grupların toplumsal tabanda yaygınlaşarak kökleşmesinde, siyasal, kültürel ve ekonomik sebeplerin de etkili olduğu söylenebilir. Örneğin 13. yüzyılda Moğol istilası sonucu Anadolu'da oluşan yağma ve talanlardan korunmak isteyen halkın umudu olarak tarikatların sayısında artış olduğu görülmektedir.⁵⁴ Dolayısıyla dinin ve dini grupların özellikle sosyal, siyasi ve iktisadi buhran dönemlerinde dalgalar arasında kalan toplumu karaya güvenle çıkaracak bir gemi, sığınılacak bir liman işlevi gördüğü ve kriz dönemlerinde daha da yaygınlaştıkları ifade edilebilir.

Türkiye'de 1950 sonrası yaşanan hızlı sosyal değişim, özellikle metropollerde çarpık kentleşme, hızlı nüfus artışı, işsizlik, kültürel ve siyasal istikrarsızlık, kimlik krizi gibi bireylerin korku, endişe ve güvensizlik hislerine kapılmalarına sebep olan faktörler karşısında kişiler güvenli liman olarak gördükleri dini gruplara yönelmişlerdir.⁵⁵ Kalabalıklar içerisinde yalnızlaşan bazı bireyler için dini

⁵⁰ Akyüz – Çapcıoğlu, “Dini Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler”, 527.

⁵¹ İsmail Kaya, “Tarikatların Dinî Gruplar Tipolojisindeki Yeri ve Sosyal Fonksiyonları”, *Danışname* 1 (2020), 63.

⁵² Bilgin, “Dini Gruplar”, 317.

⁵³ Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, 51.

⁵⁴ Günay, *Din Sosyolojisi*, 279-280.

⁵⁵ Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, 94; Celaleddin Çelik, “Değişim Sürecinde Merkez- Çevre İlişkileri ve Çevresel Dini Yönelimler”, *İslâmiyât* 5/4 (2002), 91.

gruplar, başlarına sıkıntı geldiğinde yardım ve destekleriyle yanı başlarında olacağı düşüncesiyle, kaygılarını hafifleten mutluluk araçları olacaktır.⁵⁶ Ülkemizde de dini gruplar, özellikle modern dönemlerin cemaatleri, yardımlaşma, dayanışma, birer güvenli liman ve çözüm merkezi olarak işlev görmüşler ve yaşamın her alanında görünürlükleri artmıştır. Bu bağlamda modern dönemlerin dini grupları bir taraftan modernizme cevap niteliği taşıırken diğer taraftan da modern dönemlere uyumu kolaylaştıran⁵⁷ işlevleriyle Türk toplumunda varlığını korumaya devam etmektedir.

Dini grupların toplumda üstlendiği önemli bir diğer işlev eğitimidir. İnsanlar dini bilgi eksikliğini giderme arayışıyla dini gruplara yönelebilmektedir. Dini grupların üyelerinden önemli bir kısmını, ailede gördükleri ve edindikleri dini bilgiler dışında herhangi bir dini eğitim almamış bireylerin oluşturduğu görülmektedir. Diğer taraftan eğitim kurumlarında da yeterli dini bilgi ve eğitim alınamaması bireyleri dini eğitim merkezleri olarak gördükleri dini gruplara yönlendirmektedir. Bununla birlikte dini gruplar içerisinde din eğitimi almış eğitilmiş kişilerin de bulunduğu bir gerçektir. Bunda müridin gözetiminde kemale ermek, sosyal kimlik kazanmak gibi diğer faktörlerin etkili olduğu düşünülebilir.⁵⁸ Dini gruplar ders halkaları, sohbet ve vaaz programları, panel, konferans ve sempozyum türü programlarla eğitim faaliyetlerini çeşitlendirmektedirler. Grup içerisinde çoğunluk genel eğitime tabi iken, seçilen az sayıdaki kişi üst düzey eğitime tabi tutulur ki bunlar ileride grup yöneticisi olmaya adaydırlar. Dini gruplarda eğitim faaliyetlerinin merkezinde grup lideri bulunur. Onun sohbet halkasına dahil olmak büyük önem arz eder. Aynı zamanda lidere ait kitaplar da eğitimin önemli bir parçası olarak geniş kitlelere ulaştırılır. Hatta lideri takip eden süreçlerde ona ait eserlere farklı bir kutsallık değeri de atfedilebilir. Türkiye’de Nurcu gelenek, lidere ait kitap ve eserlerin dini hayatta hangi mertebeye çıkabileceğini gösteren önemli bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.⁵⁹

Süreç içerisinde grupların eğitim işlevi kurumsallaşarak akademik eğitime doğru kaymıştır. Kendi çocuklarının yalnızca kendi dini dünya görüşleri doğrultusunda yetiştirilmesini arzu eden bazı grupların okul öncesi eğitimden üniversiteye kadar farklı kademelerde okullar açtığı görülmektedir.⁶⁰ Bu şekilde bir taraftan grup üyeleri ve aileleri grup dışı etkilere kapatılmaya çalışılırken diğer taraftan dini hassasiyetlerle farklı kesimlerden kayıt yaptıran öğrenciler üzerinden yaygınlaşma imkânı da elde edilmektedir.

Dini grupları bazı kişiler için cazibe merkezi haline getiren önemli bir diğer özellik de psikolojik işlevleridir. İnsanın ihtiyaç duyduğu saygı görme, sevme, sevilme, güvenme gibi psikolojik ihtiyaçların karşılanmasında eksiklik olduğu durumlarda dini gruplar devreye girerek önemli bir işlev görebilmektedir. Özellikle yakın çevresi tarafından baskıya uğrayan ve çatışma yaşayan bireyler için de dini gruplar kendini anlayan, yargılanmadan kabul gördüğü, sevgi ve saygı bulduğu, statü elde ettiği, güvenebileceği yerler olarak çekim merkezi olabilmektedir. Fakat birey için gruba katılımının ilk dönemlerinde olumlu görünen bu durum ilerleyen süreçte tersine dönebilir. İlk başta karşılaştığı hoşgörü durumu, bazı davranışlar grubun istediği şekilde değiştirilmediğinde, kınamaya dönüşebilir. Kişi özel hayatında birçok kısıtlama neticesinde gerilimler yaşayıp psikolojik problemlerle karşı karşıya kalabilir.

⁵⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 78.

⁵⁷ Adem Doğan, “Cemaat ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 38 (2015), 327.

⁵⁸ Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, 95.

⁵⁹ Adem Efe, “Kolektif Dindarlık Türü Olarak Tarikat/Cemaat Dindarlığı”, *Journal of Islamic Research* 28/3 (2017), 299-300; Bilgin, “Dini Gruplar”, 317-318.

⁶⁰ Bilgin, “Dini Gruplar”, 318.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

Diğer taraftan dini gruplar yoğun ve yorucu bir hayat yaşayan modern dönem insanının stres atması ve deşarj olması açısından önemli bir işlev görmektedir. Hayatın bütün gerilimlerinden ve koşuşturmadan yorulan bireyler, bu yoğunluktan uzaklaşıp dini grupla toplu yapılan ibadetlerle, kendinden geçme (vecd) anlarıyla tazelenerek yeniden gündelik hayatına dönebilmektedir.⁶¹

Dini grupların toplumsal zeminde meşruiyet bulmasında ve görünürlüklerinin artmasında etkili olan bir diğer işlev olarak sağlık hizmetleri alanındaki faaliyetleri, şifacılık zikredilebilir. Aslında dinlerin sağlık işlevlerinin kökleri çok derinlerde yatmaktadır. Kur'an'da Hz. İsa'nın görme engellileri ve cüzzamlıları iyileştirdiğinden bahsedilmektedir.⁶² İslam'da Hz. Muhammed'in sağlık uygulamalarına yönelik tıbb-ı nebevî anlayışı oluşmuştur. Yine tarihsel süreçte birçok hastalığın sebebi olarak doğaüstü güçler ve kötü ruhlar düşünülüp, din adamları tarafından dini tedavi uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bazı dini ibadet mekanları aynı zamanda sağlık hizmeti vermek için de kullanılmıştır. Yakın zamanda Türkiye'de dini grupların, resmi kurumsal statüde sağlık sektörüne girerek faaliyet yürütmelerinin özellikle 1990'lı yıllar sonrasında hızlandığı görülmektedir. Bugün ülkemizde dini gruplara ait ya da iltisaklı faaliyetini sürdüren birçok sağlık merkezi mevcuttur. Bunun yanı sıra son yıllarda tıbb-ı nebevî denilen alternatif tıp uygulamaların yaygınlaştığı ve bazı dini grup menşeli kişilerin herhangi bir tıp eğitimi almamalarına rağmen hacamat merkezleri, fizik tedavi merkezleri gibi sağlık hizmeti sunan merkezler açtıkları görülmektedir.⁶³ Diğer taraftan bugün de bazı dini gruplar, toplum arasında özellikle sebebi ve/veya çaresi doğaüstü güçler olarak görülen birtakım hastalıkların tedavisi için başvurulan, ruhi bunalımlardan kurtulmak isteyen ya da somut bir hastalık olmasa dahi grup liderinin duasının kendine/ailesine iyi geleceği, kötülüklerden koruyacağı, dünyevi isteklerine ulaştırabileceği düşüncesinde olan bireylerin başvurduğu yerler olabilmektedir.

Dini gruplar, dinin onaylamadığı tutum ve davranışları sergileyen kişilere suçluluk duygusuyla mücadele ve davranış değişikliğine gitme süreçlerinde de önemli destek işlevi görmektedirler. Suçluluk psikolojisindeki bazı bireyler, günahlarından arınma vasıtası olarak gördüğü dini gruplara yönelerek problemlerini çözmeye çalışmaktadır.⁶⁴ Bu çerçevede ülkemizde de bireylerin günahlarından arınmak, dinin yasakladığı bağımlılıklarından kurtulmak, toplumun kötü olarak değerlendirdiği alışkanlıklarını değiştirmek için bazı dini gruplara yöneldikleri bilinmektedir. Örneğin Nakşibendîliğin Halidî kolundan olan Adıyaman Menzil grubu, içki, uyuşturucu ve kumar gibi bağımlılıklara yakalanan bireylere destek oldukları ve kötü davranışların terk edilmesinde belli bir başarıya ulaştıklarına dair rivayetlerle ün kazanmış bir gruptur.⁶⁵

Dini gruplar açtıkları okullar, eğitim merkezleri, öğrenci yurtları, hastaneler vs. ile önemli birer iktisadi oluşumlar olarak önemli işlevlere sahiptirler. Özellikle 1980 sonrası süreçte Türkiye'de dini grupların ekonomik sisteme entegre olarak şirketleşmeye başladığı görülmektedir. Grupların dini hizmetlerine aracılık yapacağı düşüncesiyle basın-yayın ve turizme yönelik faaliyetlerinin de arttığı görülmektedir. Son dönemlerdeki gelişmelerle neredeyse hemen her grubun dergi, gazete, yayınevi, TV kanalı, internet sitesi gibi yayın organları ve seyahat acentesi bulunmaktadır. Müntesipler kendi gruplarına yönelik şirketleri tercih ederek bir taraftan gruba destek verdiklerini diğer taraftan doğru

⁶¹ Bilgin, "Dini Gruplar", 319.

⁶² Âl-i İmrân Suresi, 3/49.

⁶³ Bilgin, "Dini Gruplar", 320-321.

⁶⁴ Muammer Cengil, "Tasavvufi Yaşantıya Yönelmede Etkili Olan Psiko-Sosyal Nedenler", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 216.

⁶⁵ Zahir Kızmaz - Muhammet Çevik, "Madde Bağımlılığıyla Mücadelede İnanç Odaklı Yaklaşım: Kardelen Rehabilitasyon Merkezi Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26/2 (2016), 314.

hizmet aldıklarını düşünürler. Dolayısıyla hizmet ya da ürün ücretlerinin piyasa şartlarına göre yüksek olmasını önemsemezler. Aynı zamanda dini grupların kendi üyelerine yönelik ekonomik dayanışma şeklinde karşımıza çıkan iktisadi işlevleri de vardır. Gruplar müntesipleri arasından yoksul olanlara zekât, sadaka yoluyla destek olurlar. Yine grup içerisinde iş yeri sahibi olanlar muhtaçlara iş verebilir, iş adamları birbirlerinden ticaret ve borç alışverişi gerçekleştirebilir. Bu şekilde grup üyeleri arasında maddi dayanışma tesis edilmektedir. Dini grupların yardım faaliyetleri son yıllarda resmi bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Ülkemizde birçok dini grubun ulusal ve uluslararası ölçekte, gıda, sağlık, barınma, arama-kurtarma gibi alanlarda faaliyet gösteren yardım kuruluşu mevcuttur.⁶⁶

Bazı dini gruplar mevcut sosyal yapıyı meşrulaştırarak ve temiz bir yaşama vurgu yaparak üyelerinin toplumsal ortak merkezi değerlere göre yeniden sosyalleşmelerine destek olma işlevi de görmektedir. Bu işlev bireylerin yaşadıkları sosyal çevreye uyumuna ve toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunabilir. Parsons da sosyal sistem içinde dinin en temel işlevinin “bireyin kendi toplumsal değerlerini yaşama konusunda motivasyonel dengeyi sağlama ve bu değerler doğrultusunda kendi rolünü belirleme” olduğunu belirtmiştir. Buna karşın merkezi değerlere yüksek düzeyde bir bağlılık herhangi bir köklü sosyal değişimin önünde engelleyici bir fren de olabilir.⁶⁷

Dini grupların işlevleri arasında bekar grup üyelerinin eş bulma ve evlenmelerine katkısı da zikredilebilir. Evlenecekler dini dünya görüşü açısından kendisine benzer, kendine uygun olduğu düşünülen bireylerle dini grup ortamında rahatça tanışır veya tanıştırılır. Bu açıdan da değerlendirdiğimizde dini grupların, bireylerin hayatında önemli karar alma süreçlerinde önemli bir etken, toplumun temel taşı olarak yeni aileler kurulmasına ve bu birlikteliklerin sürdürülmesine yardımcı bir faktör olarak önemli işlevler gördüğünü ifade edebiliriz.

Bir diğer önemli işlev olarak dini gruplar tarihsel süreç içerisinde olduğu gibi günümüzde de merkezi siyasi otoriteye ve devlete bağlı dini kurumlara muhalefet eden ya da diğer bir söylemle daha çok merkeze karşın çevrede konumlanan/konumlandırılan kesimlerin toplanma ve kendilerini ifade etme yeri olmuştur. Bu duruma Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde merkez/çevre dikotomisi bağlamında merkezde yer alan geniş Sünni İslam’a nispeten çevrede konumlanan Alevi Türkmen kesimler örnek olarak sunulabilir. Bu dikotomi sadece dini yönelim farklılaşması değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir ayrışma ve grupların kendini ifade alanı olarak karşımızda durmaktadır.⁶⁸

Dini grupların toplumsal yapı içinde bazı pozitif işlevleri bulunmasına karşın negatif fonksiyonlarından da bahsetmek gerekir. Dini grupların müntesiplerinden kayıtsız şartsız itaat bekleyerek eleştirel düşünceye imkân tanımaması edilgen ve uydu kişiliklerin oluşumuna yol açabilmektedir. Kendi grubunu kurtuluşa ermiş, mutlak doğru; grup liderini de asla hata yapmaz, günahsız gören zihniyetin, diğer dini grupları ve toplumun diğer kesimlerini “öteki”, hatta “sapkın” olarak nitelemesi kaçınılmaz olacaktır. Bu da toplumda birleştirici ve bütünleştirici fonksiyon üstlenmesi gereken dinin, ayrıştırıcı ve parçalayıcı olumsuz bir işlev görmesine zemin oluşturacaktır. Yine gruba ve grup liderine mutlak itaat anlayışı, toplum güvenliği ve devlet açısından olumsuz durumlar ortaya çıkarabilir.

⁶⁶ Bilgin, “Dini Gruplar”, 322.

⁶⁷ Argyle - Beit-Hallahmi, “Dini Davranış Teorileri”, 270-272.

⁶⁸ Nur Vergin, “Din ve Muhalif Olmak: Bir Halk Dini Olarak Alevilik”, *Din, Toplum ve Siyasal Sistem* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000), 66-97.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz

Diğer taraftan dinî gruplar güçlü “biz” duygusu ve dayanışma anlayışıyla, çeşitli istihdam alanlarında sahip oldukları gücü sonuna kadar kendi grup mensuplarının menfaatleri için kullanabilmektedirler. Grup dayanışmasının tabii bir sonucu olarak değerlendirilebilecek bu anlayış, Allah’ın “emanetin ehline verilmesi”⁶⁹ buyruğunun göz ardı edilerek “bizim ihvanımızdan olsun da isterse çamurdan olsun”, “bizim kötümüz ötekinin iyisinden yeğdir” zihniyetini ortaya çıkarmaktadır. Müntesipleri kısmen de olsa memnun edebilecek bu yaklaşımlar, toplumda liyakat ve adalet anlayışını zedelemekte, bu zihniyet zamanla Müslüman kimliği altında ayrışma ve çatışmalara yol açabilmektedir. Kendi grup liderleri ve eserlerini tek referans kabul ederek Hz. Peygamber’in değil çeşitli şahısların peşinden giden zihniyet, Allah’a kul olma yolunda ve dini hayatın sürdürülmesinde bazen birbirine zıt yorum ve uygulamalar ortaya çıkarabilmekte, bu da Kur’an ve sahih sünnet kaynaklı anlaşılması gereken İslam Dini açısından “Hangi din?” sorusunu gündeme getirmektedir. Neticede ortaya çıkan bu ayrışma ve bölünme görüntüsü Türk toplumu açısından tehlikeli boyutlara ulaşabilmektedir.⁷⁰

Sonuç

Tarihsel süreçte hemen her toplumda ve inanç sisteminde sosyal gruplar ve alt dini gruplar görüldüğü gibi İslam dini özelinde ve Türkiye’de de birçok dini grup bulunmaktadır. Dini hayattan siyasi, sosyal ve iktisadi faaliyetlere kadar birçok işlev gören dini gruplara bireylerin yönelimini etkileyen çok çeşitli faktörlerden bahsedilebilir. Kuramsal çerçevede değerlendirdiğimizde yoksunlukların telafisi, sosyalleşme, rasyonel seçim, anlam arayışı ve aidiyet duygusu gibi bireylerin dine yönelimini açıklamada başvurulan teoriler, dini gruplara yönelimi açıklamada da önemli bakış açıları sunmaktadır.

Dini grupların toplumda dini, sosyo-kültürel, iktisadi, psikolojik, eğitsel, sağlık hizmetleri ve diğer birçok alanda ortaya koyduğu işlevler toplumda bir şekilde kabul görmektedir. Ortaya koydukları işlevleriyle toplumsal zeminde varlıklarını sürdüren ve birer zenginlik olan dini gruplar, bir taraftan sosyal devlet uygulamaları çerçevesinde ortaya çıkan eksikliklerin kapatılması adına önemli fonksiyonlar üstlenirken diğer taraftan toplumda ciddi ayrışma ve çatışmaya yol açan, devletin ve toplumun güvenliğini tehlikeye atabilecek olumsuz fonksiyonlar da ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda tüm bu faaliyet alanlarında toplumsal beklentiler ve ihtiyaçlar açısından eksik bırakılan ya da yanlış görülen uygulamalarla ilgili devlet kurumlarının ve yetkili kişilerin/yöneticilerin yeniden muhasebe yapmasının gerekliliği aşikardır. Diğer yandan Türkiye’de bulunan dini grupların bireyleri ve toplumu ve hatta devlet kurumlarını kendi idealleri yönünde etkilemeye çalıştıkları bir vakıdır. Özellikle siyasal, kültürel ve ekonomik problemlerin zirve yaptığı dönemlerde toplumda yaygınlıkları artan ve geniş faaliyet alanı bulan bu oluşumlar, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de siyaset ve yönetim kademesiyle çok boyutlu ve sarmal bir ilişki ağı içinde, dini işlevlerinin yanı sıra birçok işlev üstlenerek varlıklarını bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Neticede dini gruplar, birey ve toplum açısından sahip oldukları işlevlerle günümüz Türkiye’sinde de varlıklarını devam ettiren sosyal gerçekliklerdir. Özellikle bireylerin tutum ve davranışlarını etkileyen din gibi önemli bir faktör söz konusu edildiğinde din adına üretilen bilgi, dini eğitim ve uygulamalar oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla dini gruplar aracılığıyla üretilen ve aktarılan bilginin sıhhatinin, diğer taraftan iktisadi ve sosyal faaliyetlerinin denetlenebilirliği ve kontrolünün problematik bir alan olarak ortada durduğunu ifade edebiliriz. Bu durum özellikle Türkiye

⁶⁹ en-Nisâ 4/58.

⁷⁰ Mehmet Saffet Sarıkaya, “Dinî Zihniyetimizin Oluşumunda Dinî Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İzdüşümleri”, *Arayışlar - İnsan Bilimleri Araştırmaları- Dergisi* 3/5-6 (2001), 45-60.

gibi coğrafi, siyasi ve dini bakımdan stratejik önemi haiz bir ülke açısından çok daha büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada genel olarak ve Türk toplumu özelinde değerlendirmeler yaptığımız dini grupların işlevleri ve tercih edilme sebepleri ile ilgili gerçekleştirilecek saha çalışmalarından ve daha küçük gruplar üzerinde derinlemesine analizlerden elde edilecek bulgular resmin daha net görülmesi açısından önemli katkılar sağlayacaktır.

Türk Toplumunda Dini Grupların İşlevleri ve Tercih Edilme Sebepleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz**Kaynakça/Bibliography**

- Aktaş, Ahmet. *Tarikatların Toplumsal İşlevi (Diyarbakır Kadiri Tarikatı Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Akyüz, Hüseyin. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Akyüz, Niyazi – Çapcıoğlu, İhsan. “Dini Gruplar Sosyolojisi ve Yeni Dini Hareketler”. *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. 507-538. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Argyle, Michael - Benjamin Beit-Hallahmi. “Dini Davranış Teorileri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2004), 247-280.
- Arslantürk, Zeki – Amman, Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar”. *Yeni Türkiye* (2016), 521-536.
- Bilgin, Vejdi. “Dinî Gruplar”. *Din Sosyolojisi*. Ed. Kadir Canatan - Mustafa Tekin. 307-334. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır. 9 Cilt. Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cengil, Muammer. “Tasavvufî Yaşantıya Yönelmede Etkili Olan Psiko-Sosyal Nedenler”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (2003), 213-240.
- Çelik, Celaledin. “Değişim Sürecinde Merkez- Çevre İlişkileri ve Çevresel Dini Yönelimler”. *İslâmiyât* (2002), 81-97.
- Davis, Kingsley. *Human Society*. Berkeley: The Macmillan Company, 1949.
- Doğan, Adem. “Cemaat ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (2015), 325-351.
- Efe, Adem. *Dini Gruplar Sosyolojisi*. İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2013.
- Efe, Adem. “Kolektif Dindarlık Türü Olarak Tarikat/Cemaat Dindarlığı”. *Journal of Islamic Research* (2017), 290-301.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayıncılık, 2002.
- Furseth, Inger – Repstad, Pal. *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2006.
- Glock, Charles Y. *The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups*. California: Survey Research Center, University of California, 1961.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Herfeld, Catherine. “Revisiting the Criticisms of Rational Choice Theories”. *Philosophy Compass* (2022), 1-20. <https://doi.org/10.1111/phc3.12774>
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Iannaccone, Laurence R. “Rational Choice”. *Rational Choice Theory and Religion*. ed. Lawrence A. Young. 25-45. New York: Routledge Taylor - Francis Group, 2016.
- Kur'an Yolu Meali*. çev. Karaman, Hayrettin vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Kaya, İsmail. “Tarikatların Dinî Gruplar Tipolojisindeki Yeri ve Sosyal Fonksiyonları”. *Danışname* (2020), 55-83.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

- Kızmaz, Zahir - Çevik, Muhammet. “Madde Bağımlılığıyla Mücadelede İnanç Odaklı Yaklaşım: Kardelen Rehabilitasyon Merkezi Örneği”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2016), 313-335.
- Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din*. çev. Ali Coşkun - Fuat Aydın. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Marx, Karl. *Early Writings*. çev. Rodney Livingstone - Gregor Benton. London: Penguin Books, 1992.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1412.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. “Dinî Zihniyetimizin Oluşumunda Dinî Tarikat ve Cemaatlerin Olumsuz İzdüşümleri”. *Araştırmalar - İnsan Bilimleri Araştırmaları- Dergisi* (2001), 45-60.
- Selman, Adnan – Uçar, Ramazan. “Dini Tercihleri Anlama ve Açıklamaya Farklı Bir Yaklaşım: Rasyonel Seçim Teorisi”. *Toplum Bilimleri Dergisi* (2011), 91-110.
- Stark, Rodney - Finke, Roger. *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*. California: University of California Press, 2000.
- Tezcan, Mahmut. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2021.
- Vergin, Nur. “Din ve Muhalif Olmak: Bir Halk Dini Olarak Alevilik”. *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*. ed. Nur Vergin. 66-97. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fıçlalı. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2013.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.